

Міністерство культури України

Республіканський методичний кабінет
навчальних закладів
мистецтва та культури

СОЛЬФЕДЖІО

Програма для музичних училищ із
спеціальностей NN^o 0501
"Фортеціано", 0502 "Струнні
інструменти"

Київ-1993

Міністерство культури України

**Республіканський методичний кабінет
навчальних закладів
мистецтва та культури**

СОЛЬФЕДЖІО

**Програма для музичних училищ із
спеціальностей N№ 0501
"Фортепіано", 0502 "Струнні
інструменти"**

Київ-1993

Укладач: Л. І. Татаурова, викладач Луганського музичного училища;

Рецензенти: Л. Д. Рязанцева, доцент Донецької консерваторії, В. Г. Іванченко, кандидат мистецтвознавства, професор Донецької консерваторії;

В. С. Грабовський, викладач Дрогобицького музичного училища;

Відповідальний за випуск: С. П. Шинкаренко;

Редактор: Л. В. Московченко.

Обсяг курсу - 324 години.
Заняття практичні.

Пояснювальна записка

Предмет "Сольфеджіо" в музичних училищах є складовою частиною професійної підготовки студентів.

Завдання предмета - розвиток професійного музичного слуху студентів, нахвотренний на усвідомлення елементів музичної мови, вироблення аналітичного мислення, розвиток творчих здібностей.

В результаті вивчення предмета "Сольфеджіо" у комплексі спеціальних дисциплін /"Основи теорії музики", "Гармонія", "Музична література", "Аналіз музичних творів", "Спеціальний інструмент", "Камерний ансамбль" та інш./ студент повинен набути міцні професійні навички читання твору з листа, запису музичного тексту, слухового аналізу музичної мови тощо.

Короткі методичні вказівки

Основні практичні форми роботи в курсі сольфеджіо - сольфеджування, музичний диктант, слуховий аналіз.

Крім основних традиційних форм роботи з даного предмета, рекомендується особливу увагу приділяти інтонаційним вправам і творчим завданням, в яких накопичення і усвідомлення нових мелодико-ритмічних засобів безпосередньо пов'язане з поступовим ускладненням матеріалу, який вивчається.

Інтонаційні вправи

Цей вид роботи є базовим, бо в ньому найбільш виразно простежується зв'язок слухових навичок з їх теоретичним осмисленням. Інтонаційні вправи є підготовкою до основних форм роботи, вони допоможуть студентові створити той інтонаційний словник, який дасть йому можливість якісно сприймати досить складні явища класичної спадщини і сучасної музики.

Всі інтонаційні вправи повинні мати ладову основу музичного мислення.

Засвоєння елементів ладу передбачає наступні інтонаційні вправи на спів:

В ТОНАЛЬНОСТІ

- інтонування гам вгору і вниз від будь-якого ступеня тональності, від заданого звуку /без завчасної тональної настройки або з настройкою на попередню тональність/ з поступовим ускладненням його тонального положення;

- одно-, дво-, триголосся паралельними терціями, секстами, секстакордами, квартсекстакордами;

- уривків хроматичної гами, хроматичної гами з опорою на діатонічні /перш за все - стійкі/ звуки, відрізняючи величину півтонів;

- хроматичних гам паралельними малими або великими терціями і секстами /зручне поступове введення голосів так, щоб кожний голос починав з першого ступеня;

- діатонічних різновидностей мажору і мінору /від першого і від будь-якого ступеня з попередньою і заключною настройкою на тоніку/;

- мелодичних зворотів з модуляцією від спільного звуку /спільний звук як стійкий ступінь майбутньої тональності, потім - нестійкий; тональні співвідношення послідовно ускладнюються/;

ступенів ладу

- будь-якого ступеня тональності;

- стійких звуків /тонічний тризвук, секстакорд, квартсекстакорд/ в будь-якій послідовності;

- нестійких звуків, аналогічно попередній вправі з наступним розв'язанням в тоніку;

- окремо взятих нестійких звуків з розв'язанням;

- прилеглих хроматичних звуків до стійких ступенів /спершу у вигляді допоміжних звуків, потім у вигляді стрибкових з наступним розв'язанням/; нестійких звуків із розв'язанням на відстані;

- хроматичних допоміжних звуків до будь-якого ступеня /проводиться у вигляді одночасних занять співом і слуховим аналізом -

викладач грає ступінь, студент співає його з назвою і з хроматичним допоміжним звуком/;

- хроматичних прохідних звуків між двома діатонічними ступенями /проводиться аналогічно попередньому завданню/;

- стрибкових хроматичних прилеглих звуків до будь-якого ступеня з наступним розв'язанням у діатонічний ступінь і далі у стійкий звук;

інтервалів /у тональності/:

- вузьких і широких, стійких і нестійких від нижнього звуку до верхнього з розв'язанням;

- по групах з розв'язанням і без розв'язань /наприклад, всі великі терції, малі секунди, всі стійкі інтервали; особливо виділити групу тритонів і характерних інтервалів із розв'язанням/;

- по групах, в т. ч. - інтервалів гармонічного і мелодичного різновидів мажору і мінору дуєтом;

- уривків гам у обсязі широких інтервалів;

- тональних /діатонічних/ секвенцій на всі названі звороти;

- відхилень у споріднені тональності за допомогою доміантової терції і сексти, тритонів і характерних інтервалів (у залежності від інтервалу основної тональності, з якого починається відхилення) в одноголоссі та дуєтом;

- модулюючих секвенцій за спорідненими тональностями /ланцюжок однотипних відхилень у всі споріднені тональності/;

- відхилень у віддалені тональності через доміантові терції і сексти, тритони і характерні інтервали в одноголоссі і двоголоссі;

- те ж саме із застосуванням енгармонізму;

інтонування інтервалів /від звуку/:

- вгору і вниз;

- ланцюжком в одному напрямку /однотипні інтервали/ або чергуючи спів вгору і вниз від звуку /наприклад, вгору ч.4, вниз від отриманого звуку в.3, вгору від отриманого звуку - ч.4 і т.д./;

- з розв'язанням у різні тональності /розв'язання за тяжінням, розв'язання з переконливим доказом тональності/;

інтонування акордів:

– різних видів угору і вниз /наприклад, всі тризвуки, всі септакорди і т.п./;

– вгору або вниз всіх обернень одного акорду;

– однакових акордів угору і вниз від одного і того ж звуку;

– послідовність із двох акордів з чергуванням висхідного і нисхідного напрямку /наприклад, угору - мажорний секстакорд, вниз-мажорний квартсекстакорд - секвенція по півтонах униз, або вгору домінантовий терцквартакорд, униз-секундакорд малого зі зменшеною квінтою і т. і./;

– будь-якого акорду з розв'язанням /чи доведення до тоніки і безпосереднє розв'язання в звуки тонічного тризвуку за тяжінням окремих ступенів/; перехід у нестійкий консонанс за зразком співвідношень Д-Т, Д7-Т, УП7-Т, П7-Т6; розв'язання септакордів шляхом введення униз квінти і септими за зразком П7-У4з, чи вниз септими - УП7-У65 /в одноголоссі, три-чотириголоссі і гармонічному чотириголоссі/;

– у вигляді ламаних арпеджіо з наступним розв'язанням;

– з допоміжними хроматичними звуками, зі стрибками, хроматичними до тонів акордів /тризвуки, домінантсептакорд, септакорди II і VII ступенів/ з будь-яким порядком звуків і з наступним розв'язанням /можливо також зі стрибковими прилеглими/;

– відхилень у споріднені тональності за допомогою обернень домінантсептакорду, ввідних септакордів і септакорду другого ступеня в тісному три-чотириголоссі чи гармонічному чотириголосному викладі;

– те ж саме зі стрибковими прилеглими звуками;

– модулюючих секвенцій у споріднені тональності;

– модуляції через домінантсептакорд у віддалені тональності;

– те ж саме із використанням септакордів II і VII ступенів, стрибкових прилеглих звуків.

Залежно від загального напрямку курсу викладач вводить послідовно різні форми роботи. Можливе як концентроване послідовне

вивчення окремих тем, так і поступове ускладнення форм роботи над різними розділами.

Робота над метроритмом вимагає самостійного опрацювання у вигляді ритмічних вправ – сольмізування нотних прикладів, спів гам та інших зворотів у даному ритмі, поліритмічних вправ тощо.

Засвоєння інтонаційного матеріалу проводиться паралельно у всіх формах роботи. Особливо важливий зв'язок інтонаційних вправ із слуховим аналізом /визначення на слух всіх перелічених елементів музичної мови/.

Слуховий аналіз

Основними завданнями слухового аналізу є розвиток аналітичних здібностей, музичної пам'яті, логіки музичного мислення. Робота над цим розділом курсу ведеться в ладі та від звуку.

При засвоєнні елементів ладу необхідно звертати увагу на стійку ладотональну настройку, на функціональну значимість ступенів і акордів ладу, на характер тяжіння та розв'язання нестійких елементів ладу /ступенів, інтервалів та акордів/ у стійкі.

Працюючи від звуку необхідно виробляти у студентів відчуття фонізму інтервалів і акордів. Для цього можна запропонувати окремі інтервали та акорди в різних регістрах, спираючись на характер їх звучання в цілому і кожного із тонів окремо. При цьому слід домагатися точного визначення обернення, розташування і мелодичного положення акорду.

Після закріплення на слух окремих звукорядів, ступенів, інтервалів слід переходити до засвоєння гармонічних найбільш типових зворотів та інтервальних і акордових послідовностей, що поступово ускладнюються.

Слуховий аналіз гармонічних послідовностей слід розпочинати на першому році навчання, граючи студентам звороти із кількох акордів тональності в тісному три-чотириголосному розташуванні.

Перш за все студенти повинні засвоїти на слух і запам'ятати найбільш характерні послідовності акордів типу:

Т-1У64-УП65-1; Т-1У64-П2-Д65-1;
Т-1У6-П43-У7-1; Т6-1У-П65-У2-Т6
Т6-1У-УП65-Т6; Т-1У-П7-У43-Т і т. і

Поступово необхідно вводити всі акорди тональності і переходити до чотириголосного гармонічного викладу. Починаючи з третього курсу, заняття слуховим аналізом повинні проходити в тісному зв'язку з курсом гармонії.

На початковому етапі навички слухового аналізу гармонічних послідовностей слід набувати таким чином: після програвання послідовностей студенти визначають лінію баса і, пригадавши окрасу кожного акорду, дають їм назву. При наступних програваннях звертається увага на мелодичне положення і розташування акордів, особливостей голосоведення. Для закріплення почутого можна використати запис по пам'яті, гру на фортепіано або спів одного з студентів /послідовне інтонування всіх голосів, починаючи з басу/ або всієї групи, поділеної на чотириголосний склад.

Після набуття початкових навичок слухового аналізу необхідно домагатися концентрації уваги учнів, яка б дала їм можливість з одного-двох програвань впізнавати найпростіші гармонічні звороти /різні звороти, секвенції і т.д./ відразу з їх мелодичним оформленням, розташуванням.

При слуховому аналізі цілих побудов - речень, періодів - необхідно перш за все звернути увагу студентів на форму побудови, його метричне оформлення, структуру, види каденцій, ритм зміни гармонії, виділити знайомі звороти. Студенти повинні уміти назвати акордові послідовності після двох-трьох програвань. При подальших програваннях послідовність запам'ятовується точно і повторюється за фортепіано, співом або записується.

Матеріалом для слухового аналізу можуть бути фрагменти з творів композиторів-класиків, спеціально складені педагогом акордові послідовності, підручник Б. Алексєєва "Гармонічне сольфеджіо" /М., 1966/.

Набуття навичок слухового аналізу сприяють заняття з гармонії за фортепіано.

ДИКТАНТ

Диктанту відводиться важлива роль у вихованні професійного музичного слуху. Робота над одноголосним диктантом продовжується протягом всього періоду навчання.

Підготовкою до основної форми диктанта можуть бути ритмічні диктанти /запис метроритмічного малюнка поза звуковисотною лінією/, усні диктанти /повторення голосом нескладної мелодії з назвою звуків і диригуванням/, диктанти на пам'ять /запис коротких мелодій з двох-трьох програвань/. Зразки одноголосних диктантів повинні бути музично виразними та ясними за формою.

Запису одноголосного диктанта передуює усвідомлення його як цілого, через це необхідно зробити попередній аналіз структури диктанта, характеру каденцій, повторень, секвенцій, форм мелодичного руху, особливостей ритміки, гармонічної основи та ладотонального розгортання.

Охопивши ціле в загальних рисах, можна розпочинати його оформлення в деталях. Диктант належить програвати повністю. Тоді студенти зможуть записувати під час цього диктанта розділи мелодії, які найбільше запам'ятовуються, заповнювати прогалини, які були в попередній тактовій сітці, виправляти запис при повторних програваннях. Така форма роботи над диктантом є загальновідомою і допомагає розвитку музичної пам'яті та формує здібності аналізувати на слух виконувану музику.

ДВОГОЛОСНІ ДИКТАНТИ

Систематична робота над двоголосним диктантом починається з III-го семестру. Але вже на першому курсі треба ввести в практику так звані інтервальні диктанти /послідовність із 8-10 інтервалів/. Першими зразками двоголосного диктанта можуть бути короткі фрази з переважаючим рухом паралельними терціями та секстами, а потім

помітним для слуху мелодичним і ритмічним контрастом голосів /М. Ладухін. "1000 прикладів музичного диктанта", N№ 601-653/, які записуються з пам'яті після трьох-п'яти програвань. Слід прищеплювати учням навички одночасного слухання двоголосся та запису двох голосів.

АКОРДОВІ ТА ЧОТИРИГОЛОСНІ ГАРМОНІЧНІ ДИКТАНТИ

Запис акордових диктантів починається на першому курсі. Передусім записується з пам'яті після двох-трьох програвань послідовність із 6-8-ми акордів у тісному розташуванні.

Чотириголосні гармонічні диктанти записуються з пам'яті, після попереднього аналізу /див.розділ "Слуховий аналіз"/. Обсяг використовуваних гармонічних засобів повинен відповідати змісту і курсу гармонії.

Всі види диктантів вимагають закріплення в самостійній роботі: вивчення напам'ять, спів та гра з транспозицією.

Сольфеджування

Змістом цього розділу є засвоєння студентами одноголосся і двоголосся, доповнене співом чотириголосся.

Робота з сольфеджування вміщує декілька форм завдань: спів з листа, розучування нотного тексту в домашніх завданнях, вивчення напам'ять, транспозиція.

На всіх етапах навчання від студентів необхідно вимагати чистого інтонування, точного відтворення метроритму з обов'язковим тактуванням. Треба також стежити за виконанням темпових та динамічних позначень, вірністю фразування. Перед сольфеджуванням необхідна ладотональна настройка слуху, тривалість якої може варіюватись.

Для найповнішого усвідомлення особливостей ладової структури даного фрагмента студентів пропонується проспівати гаму, стійкі і нестійкі звуки, інтервали, кілька акордів або акордову послідовність. Для швидкої настройки студентів треба навчити знаходити тональність за одним з її елементів: за тонічним звуком, стійким чи нестійким звуком, характерним відрізком гами, акордом будь-якої функції.

В усіх вправах необхідно слідкувати за точною назвою кожного звуку з ключовим та неключовим знаком альтерації.

Найскладніші місця нотного тексту необхідно проінтонувати голосом. Заздалегідь корисно пропонувати студентам сольмізувати важкі в метроритмічному відношенні приклади.

Вправи з сольфеджування необхідно постійно давати для вивчення напам'ять. Дає користь спів з транспозицією в будь-яку тональність, тому що це виробляє у студентів цілеспрямованість ладового сприйняття.

Велике значення в практиці сольфеджування і особливо читання з листа має стан внутрішнього слуху, для його активізації можна рекомендувати спів вголос із співом "про себе" по фразах, вивчення напам'ять коротких мелодій внутрішнім інтонуванням з наступним відтворенням голосом. Спів вивченої напам'ять або незнайомої мелодії з транспозицією на заданий інтервал вгору чи вниз допомагає формуванню гнучкого та рухливого ладового сприйняття.

Сольфеджування в класі треба проводити індивідуально, дуєтом, всією групою. Спів прикладів з існуючих збірників у студентів старших курсів доцільно доповнювати виконанням романсів у супроводі фортепіано. Методичний матеріал, який є, також можна розширити співом нескладних інструментальних творів І. С. Баха.

Головною метою двоголосного сольфеджію є набуття навичок ансамблевого співу при одночасному слуханні обох голосів. Хороші результати в набутті навичок орієнтування в двоголосній тканині дають такі форми завдань: сольфеджування одного голосу з одночасним програванням другого на фортепіано, переведення з однієї партії на іншу в процесі співу дуєтом, чергування співу вголос із співом "про себе", не змінюючи темпу руху, у думці уявне під час співу вголос звучання другого голосу. Робота над двоголосним сольфеджуванням проводиться у формі читання з листа нескладних прикладів, розучування окремих прикладів з метою подолання ладових, інтонаційних та метроритмічних труднощів до повної виразності та свободи виконання. Під час співу слід обов'язково тактувати. У студентів старших курсів, особливо в більш підготовлених групах, існуючий методичний матеріал можна розширити співом нескладних інструментальних творів І. С.

Баха, дуетів із ораторій Ф. Генделя, Й. Гайдна, а також старовинних російських дуетів у супроводі фортепіано /фортепіанний відділ/.

Чотириголосне гармонічне сольфеджіо сприяє розвитку гармонічного слуху студентів, набуттю професійних навичок злагодженого усвідомленого співу в ансамблі чи хорі, підвищенню рівня художнього смаку і розширенню музичного кругозору.

З удосконаленням навичок у виконанні гармонічного чотириголосся /особливо в більш підготовлених групах/ спів інструктивних зразків необхідно доповнювати уривками із творів композиторів-класиків.

Творчі завдання

Багато завдань курсу сольфеджіо можна назвати творчими у широкому розумінні слова, особливо спів мелодій під акомпанемент. Крім того, в курсі сольфеджіо є завдання, свідомо орієнтовані на розвиток навичок самостійного музичного висловлення. Це завдання на складання та імпровізацію невеликих музичних побудов, необхідних для розвитку музичного мислення учнів та якісного засвоєння ними окремих елементів мови.

Завдання на створення цілісних побудов розраховані на самостійну домашню роботу і вимагають при перевірці їх на уроці делікатної, але вимогливої оцінки викладачем у присутності і за участю всієї групи. Можна порадити наступний комплекс завдань:

СКЛАСТИ

– мелодію для співу за поданою масштабно-синтаксичною структурою, інтонаційним змістом /інтервалика, рух за звуками акордів, відхилення, діатоніка, хроматизм, напрям руху мелодичної лінії, внутрішнє двоголосся/, за поданою метроритмічною схемою;

– інструментальну мелодію /стрибки на широкі інтервали, дрібні тривалості, визначена жанрова основа/ з аналогічними завданнями; мелодії програються /в попередньому завданні - співаються/ авторами; студенти групи записують мелодію у вигляді диктанта, аналізують її структуру, тональний план, називають опорні ступені, оцінюють точність застосування засобів, музичні якості;

– мелодію в розмірі періоду на заданий мотив, фразу, речення;

– двоголосна мелодична побудова за поданими метроритмічними схемами з визначеним структурним завданням, інтонаційним змістом, з використанням поданих типів сумісного руху голосів, педальних тонів, регістрового зближення голосів при непрямому русі:

– другий голос у поданій мелодії;

– інтервальну, акордову послідовність у формі періоду з певним завданням /консонанси, дисонанси, певні типи розв'язання дисонансів/;

– період у хоральній фактурі за окремими темами гармонії з поданою послідовністю акордів, видами сполучень, особливостями голосоведення, типами функціональних зворотів;

– гармонічний супровід /у вигляді гармонічної фігурації/ до даної мелодії.

Інший тип творчих завдань - імпровізація коротких побудов із певним технічним завданням. Спів коротких зворотів проводиться безпосередньо в класі, паралельно з інтонаційними вправами. В більш підготовлених групах вивчення деяких розділів інтонаційних вправ можна замінити імпровізацією мелодичних фраз. Наприклад, у вигляді коротких зворотів можуть опрацьовуватись теми "Інтервал у тональності" і всі види відхилень. Послідовне ускладнення мелодій із відхиленнями відповідає порядку інтонаційних вправ. Паралельно підвищуються вимоги до ритмічної сторони мелодій. Спершу можна допустити рух рівними тривалостями, вимагаючи тактування, внаслідок цього у мелодію влітаються все складніші ритмічні малюнки. Кращі із мелодичних зворотів доцільно використати для співу секвенцій.

Імпровізація можлива і в двоголоссі. Таким чином опрацьовуються перш за все характерні інтервали та тритони в тональності і у відхиленнях - за поданим розміром на витриманому звуці імпровізується мелодія другого голосу.

Творчі завдання подаються паралельно з інтонаційними вправами та слуховим аналізом.

Аналогічні короткі мелодичні лінії граються викладачем для запам'ятовування, повторення і запису студентами з одного-двох програвань.

ЗМІСТ ПРЕДМЕТА

I КУРС

Лад та його елементи

Три види мажору і мінору. Стійкі й нестійкі ступені ладу. Розв'язання нестійких ступенів у стійкі. Діатонічні /народні та старовинні/ лади. Альтерація нестійких ступенів /у мажорі підвищення II і IV, пониження VI і II; в мінорі підвищення IV і VII; пониження II/ допоміжні хроматичні звуки.

Інтервали

Діатонічні інтервал в ладу, стійкі і нестійкі з розв'язанням. Збільшені і зменшені /характерні/ інтервали гармонічних видів мажору і мінору, /зб. 2, зм. 7, зб. 5, зм. 7/, група тритонів /зб. 4 на IV і VI, зм. 5 на VII і II/.

Акорди

В тональності головні тризвуки ладу і їх обернення з розв'язанням у тісному триголосному розташуванні. Домінантсептакорд та його обернення з розв'язанням. П7 і його обернення, УП7 і його обернення, з розв'язанням через обернення Д7. Всі названі акорди в послідовності в тісному три-чотириголосному розташуванні з плавним веденням голосів.

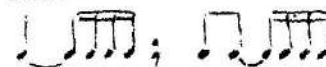
Від звуку всі види тризвуків з оберненнями; малий мажорний септакорд із оберненнями, малий зменшений та зменшений ввідний в основному виді вгору і вниз.

Метр. Ритм

Прості і складні розміри: 24; 34; 44; 68.

Ритмічні тривалості основного поділу /від цілої ноти до шістнадцятої/, ритмічні групи: четвертна з крапкою, восьма і дві

шістнадцяті, дві шістнадцяті і восьма, прості види синкоп, тріоль восьмими, паузи в названих ритмічних фігурах, затакт, четвертна, восьма, зліговані ноти:

II КУРС

Лад і його елементи

Хроматичні допоміжні і прохідні звуки. Відрізки хроматичної гами. Відхилення в споріднені тональності через тритони. Діатонічні і хроматичні секвенції.

Інтервали

Тритони в альтерованих ладах мажору і мінору /5 пар/ з розв'язанням. Тритони в умовах відхилень у споріднені тональності, хроматичні інтервали мажору і мінору на основі альтерації /зм. 3, зб. 6, зм. 7, зб. 2/.

Акорди

В тісному три-чотириголосному розташуванні — всі головні і побічні акорди тональності в плавному сполученні. Відхилення в споріднені тональності через побічні доміанти. Від звуку всі види септакордів з оберненнями.

Метр. Ритм

Прості і складні розміри: 38; 22; 32; 68; 64; 98.

Ритмічні тривалості основного поділу /до тридцять другої/, зліговані ноти:

Міжтактові синкопи, дуолі, тріолі, шістнадцяті. Паузи в перелічених групах у простих і складних розмірах.

III КУРС

Лад і його елементи

Лади з двома збільшеними секундами. Хроматична гама. Відхилення в споріднені тональності через характерні інтервали та тритони. Хроматичні звуки, взяті плавно і стрибком.

Інтервали

Характерні інтервали і тритони в умовах відхилень у споріднені тональності. Хроматичні інтервали: двічі збільшена кварта, двічі зменшена квінта.

Нестійкі інтервали із запізненням розв'язанням.

Акорди

В тісному три-чотириголосному розташуванні всі акорди тональності із стрибками, а також відхилення в споріднені тональності через побічні доміанти та субдомінанти /в плановому сполученні/. У гармонічному чотириголосному розташуванні - трізвуки головних ступенів, септакорди V і VII ступенів з оберненнями /паралельно курсу гармонії/.

Метр. Ритм

Складні розміри: 42; 68; 64; 98; 128.

Мішані розміри: 54; 58; 74; 78; 114; 118.

Перемінні розміри.

Складніші види синкоп /міжтактових та внутрідольових/ і злігованих нот. Тріолі, дуолі, квартолі, квінтолі. Мелізми. Паузи в перелічених групах у простих, складних і змішаних розмірах.

IV КУРС

Лад та його елементи

Хроматизм усіх видів у мажорних і мінорних ладах. Відхилення в тональності першого ступеня спорідненості через хроматичні

інтервали. Модуляції в тональності першого і другого ступеня спорідненості. Хроматичні гами в двоголоссі.

Інтервали

Хроматичні інтервали в умовах відхилень у споріднені тональності. Тритони і характерні інтервали в умовах відхилень із запізненням розв'язанням і без розв'язання.

Акорди

В тісному три-чотириголосному розташуванні: акорди всіх ступенів в умовах відхилень, нескладні види альтерації акордів доміанти і субдомінанти /D43⁵: II₆, D₂^{#5}/; модуляції в тональності другого і першого ступеня споріднення і в акордових послідовностях. В гармонічному чотириголоссі всі акорди тональності /у відповідності з курсом гармонії/; акорди доміантової групи; акорди подві.ної доміанти - альтерація субдомінанти; відхилення і модуляції в тональності першого ступеня спорідненості; діатонічні і модулюючі секвенції.

Метр. Ритм

Мішані і перемінні розміри. Особливі види ритмічного членування /квінтолі, секстолі, дуолі, квартолі і будь-які види тріолей/ паузи в перелічених розмірах і групах.

V КУРС

Лад та його елементи

Відхилення і модуляції у віддалені тональності через спільний звук в гамотворчих послідовностях і з стрибками, з рухом по акордових звуках; мажоро-мінор; енгармонічні модуляції; засвончення одно-терцієвих і увіднотонових тональностей.

Інтервали

Енгармонізм тритонів і характерних інтервалів. Повторення і закріплення інтервалів у повному обсязі в тональності і від звуку.

Акорди

Прості види неакордових звуків. Енгармонізм акордів із збільшеною секстою і зменшеною септакорду, деякі види альтерованих акордів /домінанта з підвищеною і пониженою квінтою, неаполітанський секстакорд/, тризвуки мажору мінору. Відхилення в тональності II низького і VI низького ступенів. Модуляції у віддалені тональності. Енгармонізм модуляції.

Метр. Ритм

Закріплення вивчених метрів та розмірів, ритмічних груп. Поліритмія, поліметрія. Типові жанрові метроритми.

ФОРМИ РОБОТИ

I КУРС

Інтонаційні вправи

У відповідності до змісту курсу: гамми і мелодичні звороти, інтервали і акорди в тональності і від звуку угору і вниз з наступним розв'язанням. Послідовність інтервалів і акордів у тональності за цифруванням.

Слуховий аналіз

Інтервали і акорди в тісному три-чотириголосному розташуванні. Інтервальні та акордові звороти /3-5/ з повторенням після одного-двох програвань. Послідовності інтервалів і акордів /10-12/ з наступним поясненням після трьох програвань.

Диктант. Сольфеджування

Одноголосся

Послідовне введення всіх названих інтонаційних та метроритмічних труднощів. Запис диктантів по пам'яті з обмеженим числом програвань, усний диктант, диктант в обсязі 10-12 тактів. Спів з листа. Спів мелодій по пам'яті і з транспонуванням на секунди.

Двоголосся

Короткі інтервальні диктанти. Спів нескладного двоголосся дуєтом чи з грою другого голосу на фортепіано /спеціальність "Фортепіано"/. Рух голосів паралельний, протилежний, непрямий в діатоніці при ясній гармонічній основі.

Творчі завдання

Імпровізація мотивів і фраз із визначеним інтонаційним завданням /одноголосся, інтервальні і акордові звороти/. Складання мелодій, інтервальних і акордових послідовностей в обсязі періоду у відповідності до змісту курсу.

II КУРС

Інтонаційні вправи

Всі форми роботи зберігаються.* Тональні /діатонічні/ і хроматичні секвенції, відхилення в споріднені тональності через тритони і побічні доміанти в тісному три-чотириголосному розташуванні: інтервальні та акордові послідовності в тональності за цифруванням.

Слуховий аналіз

Визначення з одного-двох програвань коротких мелодичних інтервальних чи акордових побудов з наступним їх повторенням голосом або за фортепіано. Послідовності інтервалів та акордів /10-12/ з наступним поясненням після трьох програвань у відповідності до змісту курсу. Від звуку: звукоряди, інтервали, акорди в тісному розташуванні.

* Необхідно враховувати загальну тенденцію курсу - накопичення труднощів, у зв'язку з чим роботу над одноголоссям, гаммами, інтервалами треба продовжувати протягом усього періоду навчання. Ускладнення в кожній формі роботи, розширення інтонаційної бази можливі тільки на підставі якісного засвоєння і повного оволодіння попередніх етапів.

Диктант. Сольфеджування

Одноголосся. Ускладнення одноголосся і в диктантах і в сольфеджуванні. Спів мелодій із транспонуванням на терцію.

Двоголосся: в диктантах паралельний, протилежний і скісний рух голосів у діатоніці та умовній діатоніці при ясній гармонічній основі, структурній чіткості і простоті співвідношення голосів. Диктанти: короткі фрази з одного-двох програвань, диктанти із восьми тактів.

В сольфеджуванні рух з прохідними і допоміжними хроматичними звуками в паралельному і протилежному руї. Форми диктантів і сольфеджування зберігаються.

Творчі завдання

Докомпонування другого голосу. Імпровізація і складання двоголосних фраз із певним сумісним рухом голосів.

III КУРС

Інтонаційні вправи. Спів окремих гармонічних зворотів, інтервальних і акордових послідовностей за цифруванням з листа /з відхиленням у споріднені тональності через побічні доміанти і субдоміанти в плавному сполученні в тісному три-чотириголоссі/.

Окремі акорди і акордові послідовності в чотириголосному гармонічному розташуванні /з поданим мелодичним станом і розташуванням/. Голоси акорду співаються послідовно від баса до сопрано з можливим перехрещенням тенора і альта або в хоровому чотириголосному викладі. Всі інші форми роботи зберігаються /див. I і II курс, інтонаційні вправи/.

Слуховий аналіз

Визначення розташування і мелодичного положення акорду. Визначення акордових послідовностей в чотириголосному гармонічному розташуванні /паралельно курсу гармонії/ в обсязі речення /5-8 акордів/ чи періоду /10-15 акордів/ з 2-х - 4-х програвань. Форми слухового аналізу, які були на I і II курсах, зберігаються, але з ускладненням матеріалу у відповідності до змісту курсу.

Диктант. Сольфеджування

Одноголосся. Ускладнення одноголосся і в диктантах, і в сольфеджуванні. Спів мелодій помірних труднощів з транспонуванням на будь-який інтервал. Вивчення напам'ять прикладів.

Як матеріал /поряд з прикладами із підручників/ рекомендується використати доступні для вокального виконання інструментальні твори І. С. Баха.

Двоголосся. Внутріладові і модулюючі хроматичні звуки і в диктантах, і в сольфеджуванні. Відхилення в споріднені тональності при плавному русі голосів.

Чотириголосся. Диктант /4-8 тактів/, гармонічне хоральне сольфеджування у відповідності до курсу гармонії.

На фортепіанному відділі спів нескладних романсів з акордовим супроводом.

Творчі завдання

Спів заданих мелодій із складеним або імпровізованим супроводом з найпростішими типами фактури. Імпровізація і складання періодів у гармонічній хоральній фактурі /паралельно курсу гармонії/.

IV КУРС

Інтонаційні вправи. Акордові послідовності з відхиленнями і модуляціями в I-у ступінь спорідненості в чотириголосному гармонічному викладі за цифруванням з листа чи по голосах з недовготривалим попереднім обдумуванням. Спів одного із голосів з грою решти на фортепіано.

Всі форми роботи інтонаційних вправ I-III курсів зберігаються.

Слуховий аналіз

Модулюючі в споріднені тональності звороти /7-8 акордів/ з 2-х - 3-х програвань і періоди /12-16 акордів/ з 2-х - 4-х програвань. Цілісний слуховий аналіз невеликого за масштабами музичного твору з простими типами фактури.

Форми слухового аналізу I-III курсів зберігаються.

Диктант. Сольфеджування

Одноголосся. Мелодика сучасних композиторів. Спів неважких мелодій із транспонуванням з листа і будь-який інтервал.

Двоголосся. Непрямий рух із стрибковими хроматичними звуками, внутрішнім двоголоссям у рухливому голосі. Відхилення і модуляції в тональність I-го ступеня спорідненості. Запізнене розв'язання нестійких звуків, ритмічне ускладнення голосів, ускладнення їх співвідношення. Спів двоголосся з транспонуванням на секунди.

Чотириголосся. Диктанти /4-8 тактів/, гармонічне хоральне сольфеджування у відповідності до курсу гармонії. Спів романсів у супроводі /спеціальність "Фортепіано"/. Ускладнення фактури.

Творчі завдання

Спів мелодій із складеним або імпровізованим супроводом /ускладнення фактури/. Імпровізація або складання модулюючих періодів у I-й ступінь споріднення в гармонічній хоральній фактурі.

V КУРС

Інтонаційні вправи

Акордові послідовності з відхиленнями і модуляціями у віддалені тональності в чотириголосньому гармонічному викладі. Зберігаються всі раніше використані на уроках форми інтонаційних вправ.

Слуховий аналіз

Гармонічні звороти і періоди з модуляціями в будь-які тональності (найпростіші форми неакордових звуків, акорди мажоро-мінору). Цілісний слуховий аналіз музичного твору /різні типи фактури/.

Диктант. Сольфеджування

Одноголосся. Ускладнення ладової /змінність, рідкісні форми альтерації, широкі стрибки/, метроритмічної і структурної основ.

Транспонування з листа більш складних мелодій.

Двоголосся. Ускладнення ладової і метроритмічної основи.

Спів двоголосся з транспонуванням на терцію.

Чотириголосся. Диктанти /4-8 тактів/, гармонічне хоральне сольфеджування у відповідності до курсу гармонії.

Спів романсів під акомпанемент з листа /спеціальність "Фортепіано"/ з різними типами фактури.

Творчі завдання

Докомпонування /імпровізація/ періодів в гармонічній хоральній фактурі за поданим початком. Складання та імпровізація мелодій до поданої гармонічної схеми.

Контроль та облік успішності

З метою визначення повноти та тривкості знань, набутих з курсу сольфеджіо, проводяться іспити в кінці IV-го, VI-го та IX-го семестрів.

По закінченні кожного семестру з предмета "Сольфеджіо" викладачем виставляється оцінка успішності студентів на підставі поточного обліку знань.

При проведенні іспиту з предмета "Сольфеджіо" передбачаються відповіді в усній та письмовій формах. Письмова форма відповіді, як правило, проводиться в навчальний час, відведений на вивчення даного предмета /найчастіше на останньому занятті за навчальним планом/.

Екзаменаційні вимоги

На іспиті в кінці IV семестру учень повинен:

записати диктанти:

– одноголосний, в будь-якому простому чи складному розмірі в обсязі 8-и - 10-и тактів з нескладними хроматизмами і засвоєними метроритмічними труднощами /наприклад, Н. Ладухин. "1000 примеров музыкального диктанта", № 557 И. Лопатина. "Сборник диктантов", NN№ 52, 57, Б. Алексеев, Д. Блюм "Систематический курс музыкального диктанта" № 256/, час написання 20-25 хвилин, кількість програвань 8-12;

– нескладний двоголосний /наприклад, И. Лопатина. "Сборник диктантов" NN№ 210; 213; Б. Алексеев, Д. Блюм, № 454, 457/;

проспівати вправи в тональності і від звуку:

- звукоряди, інтервали та акорди, акордові та інтервальні послідовності, за цифруванням;

визначити на слух:

- ступені ладу, окремі інтервали та акорди в тональності і поза тональністю, інтервальну чи акордову послідовність в обсязі речення чи періоду /8-12 співзвуч з трьох-п'яти програвань/, які містять будь-які акорди діатоніки, діатонічні та хроматичні інтервали з простими формами розв'язання;

проспівати:

- мелодію з листа з метроритмічними та інтонаційними труднощами /наприклад, А. Рубець. "Сольфеджіо", N№ 95-105/;

- мелодію, транспонуючи на секунду чи терцію /наприклад, М. Ладухин. "Сольфеджіо", N№ 20-60/;

- вивчений раніше двоголосний приклад /И. Способин. "Сольфеджіо". Двухголосие и трехголосие, N№ 26-35/;

Зразок іспитового білета в кінці четвертого семестру*

1. Інтонаційні вправи

Проспівати:

1/ в тональності Мі-бемоль мажор:

а/ вгору натуральну гаму, вниз гармонічну, вгору з альтерацією, вниз із уривком хроматичної гами від V до III ступеня;

б/ всі тритони /5 пар/ з розв'язанням /в іншому білеті інтервали за цифруванням/;

в/ акордову послідовність:

T₆ - II₆₅-VII₄₅ - V₂-T₆-III₅₃-V₆₅ - IV-V₆₅ - V-V₇ - T

в тісному розташуванні;

Пропонована схема екзаменаційного білета рекомендується для кожного іспиту, відповідно до змісту предмета та екзаменаційних вимог.

2/ від звуку інтервали і акорди /5-6 елементів вгору і вниз ланцюжком/.

2. Слуховий аналіз /відповідно до інтонаційних вправ/.

3. Проспівати з листа:

1/ одноголосний приклад: А. Рубець. "Одноголосное сольфеджіо", N№ 97 /в іншому білеті з транспонуванням на секунду вниз - Н. Ладухин. "Сольфеджіо", N№ 56/;

2/ двоголосний приклад: К. Васильєва, М. Гиндина, Г. Фрейндлина. "Двухголосное сольфеджіо", N№ 139.

Іспитові вимоги

На іспиті в VI-му семестрі учень повинен:

записати диктанти:

- одноголосний - із складними видами ритмічних фігур і стрибковими хроматичними звуками з відхиленнями в споріднені тональності /наприклад, И. Лопатина. "Сборник диктантов", N№ 45, 56, 59; Н. Ладухин. "1000 примеров музыкального диктанта", N. 565/;

- двоголосний - в обсязі 8-ми - 10-ти тактів з чітко відчутними голосами, внутрішньоладовим і модулюючим хроматизмом, з відхиленнями в споріднені тональності при плавному русі голосів /наприклад, И. Лопатина. "Збірник диктантів", N№ 229, 231, 243, 244; Б. Алексєєв, Д. Блюм. N№ 489, 491/;

проспівати вправи в тональності і від звуку:

- звукоряди гам /від будь-якого звуку/;

- інтервальні послідовності з характерними інтервалами і тритонами в умовах відхилень;

- акордові послідовності з усіма септакордами тональності і з побічними домінантами і субдомінантами /тісне розташування/;

- акордові послідовності за цифруванням в чотириголосному гармонічному розташуванні на матеріалі курсу гармонії /проспівати звуку акорду від баса до сопрано або проспівати один із голосів, граючи інші/;

· визначити на слух:

– всі вивчені звукоряди, інтервали та акорди в тональності та поза тональністю;

– інтервально-акордову послідовність із 10-ти - 12-ти співзвуч /всі акорди тональності, відхилення секвенції/;

– чотириголосну гармонічну послідовність у формі речення чи періоду /10-12 акордів/ на матеріалі курсу гармонії;

проспівати з листа:

– мелодію значної складності /наприклад, А. Островський. "Сольфеджіо", вип.2, N№ 147-149/;

– мелодію помірної складності з транспонуванням на будь-який інтервал /наприклад, М. Ладухін. "Одноголосне сольфеджіо", N№ 70-80/;

– двоголосний приклад помірної складності /наприклад, І. Спосібін. "Сольфеджіо". Двоголосся і триголосся", N№ 22-43/ чи романс з нескладним акордовим супроводом /наприклад, українські та російські романси/ на фортепіанному відділі.

Іспитові вимоги

На іспиті в IX-му семестрі студент повинен:

записати диктанти:

двоголосний відповідної складності /наприклад Б. Алексеев, Д. Блюм. "Систематичний курс музичного диктанта", N№ 595, 597, 599; М. Ладухін. "1000 прикладів музичного диктанта", N№ 884, 895/;

– одноголосний відповідної складності /наприклад, И. Лопатина "Сборник диктантов", N№ 123, 127; Б. Алексеев, Д. Блюм. "Систематический курс музыкального диктанта, N№ 259, 261, 322, 353/;

проспівати вправи:

– гармонічні чотириголосні періоди з модуляціями в тональності I и II ступеня спорідненості; чотириголосні побудови з енгармонізмом малого мажорного септакорду із збільшеною секстою і зменшеного септакорду за цифруванням;

– будь-які звукоряди, інтервали та акорди.

співати з листа:

– мелодію із засвоєними метроритмічними та інтонаційними складностями, в тому числі змінних розмірів /наприклад, А. Островський. "Сольфеджіо", вип.2, розділ мелодики сучасних композиторів, N№ 347-397/;

– мелодію з транспонуванням;

– двоголосний приклад значної складності /наприклад, И. Спосібін. "Двухголосие и трехголосие", N№ 106-112/.

Рекомендована література

Посібники для диктанта

Агажанов А. Двухголосные диктанты. - М.: Музгиз, 1962. - 71с.

Алексеев Б., Блюм Д. Систематический курс музыкального диктанта. - М.: Музыка, 1984.- 222с.

Алексеев Б. Гармоническое сольфеджіо. - М.: Музыка, 1966.- 174с.

Блинский Е., Олендарев В. Музичний диктант. - К.: Музична Україна, 1976.-171с.

Воронін О. 50 двухголосних диктантів. - К.: Музична Україна, 1986.- 27с.

Енилеева Л. Одноголосные диктанты для музыкальных училищ. - Л.: Музыка, 1984.-95с.

Калашник П., Булгаков Л. Музичні диктанти. Мелодии для гармонизации - К.: Музична Україна, 1982.-92с.

Ладухін Н. 1000 примеров музыкального диктанта. -М.: Музыка, 1981. -87с.

Лопатина И. Сборник диктантов. - М.: Музыка, 1985. -175с.

Лопатина И. Сборник диктантов. - М.: Музыка, 1987. -113с.

Методическое пособие по музыкальному диктанту. - М.: Музыка, 1969. - 246с.

Металлиди Ж., Перцовская А. Двухголосные диктанты. - Л.: Сов.композитор, 1988. - 103с.

Незванов Б., Лашенкова А. Хрестоматия по служовому гармоническому анализу, - Л.: Музыка, 1967. -224с.

Островский А., Павлюченко С., Шокин В. Музыкальный диктант. Вып.11. - Л.: Музгиз, 1948. -97с.

Павкевич В. Двухголосный диктант. - К.: Музична Україна, 1985. -88с.

Русяева И. Двухголосные диктанты. - М.: Советский композитор, 1990. -143с.

Столова Е. Музичний диктант. - К.: Музична Україна, 1985. -88с.

Тифтикиди Н. Сборник диктантов на материале музыки советских композиторов. Вып.1. С. С. Прокофьев. -М.: Музыка, 1966. -148с.

Фрейлинг Г. Двухголосные диктанты. - Л.: Музыка, 1975. - 103с.

Фридкин Г. Музыкальные диктанты. - М.: Музыка, 1981. - 207с.

Образцы экзаменационных заданий по музыкально-теоретическим дисциплинам. Сост.В.Гортиков, Ю.Зильберман. - К.: РМК Минкультуры УССР, 1983, 1987.

Методична література

Андреева М., Надеждина В., Фокина Л., Шугаева Л. Методическое пособие по музыкальному диктанту. - М.: Музыка, 1969. - 125с.

Аерова Ф. Практичні поради з методики викладання сольфеджіо. - К.: Музична Україна, 1974. -76с.

Биркенгоф А. Интенсивные упражнения на занятиях сольфеджіо. - М.: Музыка, 1990. -84с.

Валфоломос А. Пение в курсе сольфеджіо. - Л.: Музыка, 1962. -62с.

Воспитание музыкального слуха. Сборник статей. - М.: Музыка, 1972. - 156с.

Воспитание музыкального слуха. Вып.2. - М.: Музыка, 1985. -120с.

Гарбузов Н. Внутризонный интонационный слух и методы его развития. - М.-Л.: Музгиз, 1951. -63с.

Давыдова Е. Методика преподавания сольфеджіо. - М.: Музыка, 1986. - 159с.

Давыдова Е. Методика преподавания музыкального диктанта. - М.: Музгиз, 1962. - 115 с.

Дьяченко Н., Котляревский И., Полянский Ю. Теоретические основы воспитания и обучения в музыкальных учебных заведениях. - К.: Музична Україна, 1987. - 109с.

Дмитриенская К. О преподавании четырехголосного гармонического сольфеджіо. - М.-Л.: Музгиз, 1964 -83с.

Методические записки по вопросам музыкального образования. Вып.2. - Л.: 1979. -54с.

Незванов Б. Интенсивирование в курсе сольфеджіо. - Л.: Музыка, 1985. -181с.

Творческие упражнения на уроках сольфеджіо. Методические рекомендации. Сост. Грабовский В.С. и Ластовецкий Н.А. - К.: РМК Минкультуры УССР, 1986.

Островский А. Методика теории музыки и сольфеджіо. - Л.: Музыка, 1970. - 294с.

Родина Т. Развитие гармонического слуха. - М., 1986. - 129с.

Серединская В. Развитие внутреннего слуха в классах сольфеджіо. - М.: Музыка, 1962. - 98с.

Теоретические дисциплины в музыкальном училище. - Л.: Музыка, 1977. - 126 с.

Уткин Б. Воспитание профессионального слуха музыканта в училище. - М.: Музыка, 1985. - 100с.

Шеломов Б. Импровизация на уроках сольфеджіо. - Л.: Музыка, 1977. - 96с.

Підручники з сольфеджіо

Агажанов А. Курс сольфеджіо. Двухголосие. - М.: Музыка, 1985. - 141с.

Агажанов А., Блюм Д. Сольфеджіо. - М.: Музыка, 1972. - 218с.

Алексеев Б. Гармоническое сольфеджіо. - М.: Музыка, 1966. - 174с.

Алексеев Б. Этюды по сольфеджіо. - М.: Советский композитор, 1990. - 151с.

Блюм Д. Гармоническое сольфеджіо. - М.: Советский композитор, 1991. - 78с.

- Васильева К., Гиндина М., Фрейндлинг Г. Двухголосное сольфеджио. - Л.: Музыка, 1982. - 119с.
- Виноградов Г. Интонационные трудности. - К.: Музична Україна, 1977. -225с.
- Драгомиров П. Учебник сольфеджио. - М.: Музыка, 1991. - 63с.
- Качалина Н. Сольфеджио. Одноголосие. - М.: Музыка, 1988. -110 с.
- Качалина Н. Сольфеджио. Двухголосие и трехголосие. - М., Музыка, 1990. - 125с.
- Кириллова В., Попов В. Сольфеджио. ч.1. - М.: Музыка, 1987. -125с.
- Ладухин Н. Одноголосное сольфеджио. - М.: Музыка, 1988. -31с.
- Леонова Е. Полифоническое сольфеджио. - Л.: Музыка, 1990. - 63с.
- Лиценко И. Курс многоголосного сольфеджио. - М.: Музыка, 1971. -215с.
- Островский А. Учебник сольфеджио. Вып.1.- Л.: Музыка, 1966. - 227 с.
- Островский А. Учебник сольфеджио. Вып.4. - Л.: Музыка, 1978. - 191с.
- Островский А., Соловьев С., Шокин В. Сольфеджио. Вып.11. - М.: Советский композитор, 1976. -176с.
- Павлюченко С. Етюды для співу. - К.: Музична Україна, 1974. - 84с.
- Русяева И. Одноголосные примеры для чтения с листа на уроках сольфеджио. - М.: Советский композитор, 1989. - 136с.
- Рубец А. Одноголосное сольфеджио. - М.: Музыка, 1984. -87с.
- Рукавишников В., Сретлов В., Хвостенко В. Сольфеджио. Двухголосие. - М.: Музгиз, 1962. - 156с.
- Серебряный О. Сольфеджио на ритмоинтонационной основе современной эстрадной музыки. - К.: Музична Україна, 1987. -127с.
- Способни И. Сольфеджио. Двухголосие и трехголосие. - М.: Музыка, 1991. -135с.
- Соколов В. Многоголосное сольфеджио. - М.: Музгиз, 1962. -147с.

Соколов В. Примеры из полифонической литературы. - М.: Музгиз, 1962. - 126с.

Фридкин Г. Чтение с листа на уроках сольфеджио. - М.: Музыка, 1969. - 176с.

Хвостенко В. Сольфеджио. - М.: Музыка, 1964. - 155с.

Юсфин А. Сольфеджио на материале советской музыки. - М.-Л.: Советский композитор, 1975. - 79с.